

Tartalomjegyzék

Bevezető	1
Releváns tényezők, szempontok áttekintése	2
Az hatalom jelentésrétegei és eltérő megnyilvánulási formái a Füveskert verseiben	10
Összegzés	19
Felhasznált irodalom	20

Bevezető

Dolgozatomban a Füveskert 1954-1995 c. antológiával foglalkozom. Szerzői 1956-ig raboskodnak különböző büntetés-végrehajtási intézetekben, ez idő alatt körülbelül tíz füzet készül el. Közülük az *Ős-Füveskert*, valamint a *Pünkösdi Füveskert*, ezenfelül három, fordításokat tartalmazó összeállítás marad fenn. Ezek összesített gyűjteménye a *Füveskert 1954-1995* antológia, amely a ma is olvasható, füzetekbe be nem válogatott, de ez idő alatt különböző büntetés-végrehajtási intézetekben keletkezett verseket, valamint jegyzeteket, esszéket, tanulmányokat is tartalmaz.

A megközelítésből adódó problémákat igyekszem összetettségében, több szempontból szemléltetni, ezek egyrészt a kötet elsődleges kontextusban való elhelyezhetőségére, másrészt a börtönköltészeti olvasatára vonatkoznak. A témakör szemléltetése mellett igyekeztem egy lehetséges értelmezési módszert körüljárni, melynek középpontjában a hatalom hatásmechanizmusa áll.

Tartózkodom a párhuzamoktól, úgy gondolom elsősorban a kötetet meghatározó ténytényezőkből kifolyólag nem analóg teljes egészében hasonló alkotásokkal.

Az idézett versek választásakor másodsorban tartom csak fontosnak az időrendiséget elsősorban tematikai szempontokat követek. Egyrészt abból a megfontolásból, hogy a szabadulás után íródott versek is tartalmazzanak börtön ill. hatalmi témájú szöveghelyeket, másrészt sok esetben csupán hozzávetőlegesen határozható meg a keletkezés dátuma. A szerzők életraját érintettem, de részletesen nem ábrázoltam, ennek egyik oka némely esetben a hozzáférhető adatok hiánya, másik oka a témakör szempontjából az adott információk felsorakoztatásának mellőzhetősége.

Releváns tényezők, szempontok áttekintése:

A kötet poétikai elemzéséhez mindenekelőtt az elsődleges kontextus irodalom-felfogását lenne érdemes vizsgálni, azonban főként az ötvenes évek irodalomtörténetét feldolgozó munkák nagy része elavult, az ezeket felváltó munkák pedig elsősorban eszmetörténeti, történelmi jellegűek.¹

Annak ellenére, hogy az irodalom és politika vitatott kapcsolata, a politikai vonatkozású művek újraolvasása², valamint a második világháború utáni korszak irodalomtörténeti, kritikai, elméleti átgondolása egyre foglalkoztatottabb kérdésnek tűnik,³ a diktatúra (főként korai éveiben) jellemző esztétikai szemléletmódhoz való viszony továbbra is tisztázatlannak tűnik. Az átfogó munkák közül elég csak Bezeczky Gábor *Irodalomtörténet a senkiföldjén* című munkáját említeni, amely Kulcsár Szabó *A magyar irodalom története 1945–1991* megjelenése után tizennégy évvel is ellentmondásos visszhangot vált ki, a kanonizációs problémákat meghatározó esztétikai, történeti, kritikai kérdések mentén. Minekután ha a politikatörténetnek az irodalomtörténethez való viszonyát vizsgáljuk, az is kérdés, hogy mit takar a belső kapcsolódás a két sajátos struktúra törvényszerűségei közt.⁴

Számomra az olvasás etikai, társadalmi, kulturális, politikai, eszmetörténeti vonatkozása megkerülhetetlennek tűnik, hiszen a diktatúra kiépülésével az irodalom intézményrendszerének átalakítása mélyrehatóan változtatta meg az irodalmi diskurzust, az irodalmi tevékenységet, hiszen „minél autoritáriusabb egy hatalom, annál erőteljesebben veti be a kultúrát mint saját eszközét. Ám ezt csak azért teheti meg, mert mindig bőven akad olyan kulturális személyiség, író, festő, szobrász, tanár és tudós, aki szorgalmazza ezt, vagy legalábbis hajlandó megtestesíteni, sőt megteremtteni a hatalom által megkívánt kultúrát.”⁵

¹ Szolláth Dávid: *A kommunista aszketizmus esztétikája* Balassi kiadó, Budapest 2011. 11-15.

² Uo.

³ Sári B. László: *A hattyú és a görény*, Kritikai vázlatok irodalomra és politikára Kalligramm, Bp., 2006. 13-25.

⁴ *A minta fordul egyet – Irodalom vagy történelem?* című tanulmányának Compagnon-i végkövetkeztetésére utalok: „Mi más volna hát az irodalomtörténet, hacsak nem – ugyan sokkal szerényebben, mint Lanson vagy akár Jauss idejében – mellérendelés, különböző időrendekhez kapcsolódó töredékes szövegek és beszédek összeolvasása, melyek közül egyesek történelmibbek, mások irodalmibbak? Angyalosi Gergely: *Irodalom vagy történelem?* In: Angyalosi Gergely: *A minta fordul egyet. Esszék, tanulmányok, kritikák*. Kijárat Kiadó, 2009. 222.

⁵ Wolfgang Kraus: *Kultúra és hatalom* Európa kiadó Budapest 1993. 43.

Nem csupán a kezdeti intézkedések által, amikor is a kulturális élet közvetlen irányítója, '49-től népművelés miniszter, '50-től a (Rákosi vezette) MDP főtitkárhelyettese, Párt Politikai Bizottságának tagja, Révai József lett, aki nem titkoltan a proletáriródlalom hegemoniáját és szövetséges írók nevelését tartotta az egyik legjelentősebb, legsürgetőbb feladatnak, vagy hogy kezdetben a Magyar Írók Szövetségének vezetőségébe bevonandó írókat az MDP Agitációs és Propaganda Kollégiuma jelöli ki. A '49-es tagrevízió, az írószövetségi ülések vitaeredményeinek előíró jellegű irányvonalai⁶ mellett még számos dokumentált esemény, rendelet sorakoztatható föl annak fényében, miként, milyen elvárások mentén épült ki az irodalmi élet (ideológiai szempontú) büntető (pártból való kizárás, börtönbüntetés) – jutalmazó (magas honorárium, díjazás⁷) rendszere⁸. Igazán lényeges kérdés mégis az volna, hogy mindez milyen nyomot hagyott (és mennyire tartósan) az irodalomról való gondolkodásban.

Azért is említem ezt, mert nem csupán a diktatúra alatt kanonizált művek esetében volna hathatós szerepe az efféle kérdések megválaszolásának, hanem a korszak nem-hivatalos irodalmának – azon belül a börtönbeli költészet – megítéléséhez is jelentékenyen járulhatna hozzá, hiszen annak saját törvényszerűségei, létrehozása diskurzusfüggők, abban az értelemben, ahogyan az elsődleges kontextust szem előtt tartva a kreatív tevékenységet mint ellenbeszédet kezeljük az ellenállás egy formájaként.⁹

Nem kérdéses, hogy az irodalmi diskurzus, (és a büntetés-végrehajtás rendszerének) normái alapjaiban térnek el a mai felfogásoktól, épp ezért a politikai vonatkozásúnak mondható művek megközelítése, feldolgozása körültekintő vizsgálatot igényel, amely úgy gondolom, igazán Sári B. szempontrendszerét követve vezetne eredményre¹⁰, ezen

⁶ Ständeisky Éva: Gúzsba kötve, A kulturális elit és a hatalom Budapest, 1956-os intézet – állambiztonsági szolgálatok levéltára, 2005. 126-235. valamint Rainer M. János: Az író helye, Viták a magyar irodalmi sajtóban 1953-1956 Magvető kiadó, Budapest 1990.

⁷ A viszonylag kevésbé ismert Sztálin-díjról ejtenék itt pár szót, hiszen a korszak értékítéletéről legnagyobb irodalmi elismerését jelentő díj kiosztása árulkodik, amivel Magyarországon mindösszesen egyszer jutalmazták a szerzőket. A szovjet díjat Nagy Sándor *Megbékélés* és Aczél Tamással *A szabadság árnyékában* című művéért vette át 1952-ben. Aczél a *felszabadulás* témáját dolgozta fel, míg Nagy Sándor novellájában a rosszul gazdálkodó középparasztot jelenítette meg, akit éhező tehene győz meg a téesz előnyeiről, emellett az elbeszélés egyik szereplője a szovjet hadifogságban ismerkedik meg Petőfi költészetével.

⁸ Nem tekintek el attól a tényről, hogy az ötvenes évek tagolása szükségszerű, irodalompolitikai kezdete 1948-49 körülre tehető, valamint fontosabb csomópontnak minősül az 1953-as és az 1955-ös év, azonban az irodalmi diskurzust befolyásoló politikai változások a témakör szempontjából, olyan átható változást, ami külön tárgyalást igényelne, úgy gondolom nem jelent.

⁹ Havasréti József: Alternatív regiszterek *A kulturális ellenállás formái a magyar neoavantgárdban* Typotex, Budapest, 2006. 11-50

¹⁰ „Javaslataim szerint az irodalomtörténész intézményes helyzetének felmérésére, a különböző kontextusok elkülönítésére és viszonyba állítására, a mező erővonalainak és törvényeinek feltérképezésére, a történetileg felhalmozott perspektívák rétegeinek elválasztására és ötvöztetésére, az interpretatív jelleg kritikai hasznosítására, a különböző irodalomfelfogások feltárására és esetleges ütköztetésére, a taxonómikus pozíciók és

folyamatok és tényezők átfogó és árnyalt bemutatására azonban ebben a dolgozatban nem vállalkozom. Történelmi, társadalmi, politikai, irodalmi változásokat teljességében, részleteire lebontva nem mutatom be, az olyan vállalkozás, ami irodalomtörténészek, történészek, szociológusok összehangolt, évtizedes munkája volna.

Előbbiekből következően felmerül a történelmi események irodalmi elbeszélhetőségének kérdése is, az utolsó kontextus felől közelítve ez egyértelmű. Jelenleg azonban nem az egyes szövegek történelmibb vagy irodalmibb jellege fontos¹¹ sokkal inkább, hogy az irodalmi szövegek történeti jellege hogyan kezelhető, milyen szempontból válhat relevánssá.

A kötetben kimondottan erős a történeti-politikai reflexió, a hozzá tartozó, természetesen érzelmi töltet, amely nemcsak a verseket, de a magyarázó, átvezető szövegrészeket, esszéket, tanulmányokat is áthatja. Ezért Kisantal Tamás értelmezéséhez hasonlóan igyekszem a körvonalazódó történelemképet valamint az adott szituációhoz tartozó eljárásokat a szövegekre való hatásukban megragadni,¹² ehhez pedig a retorikai szempontú vizsgálat tűnik gyümölcsözőnek.

E korai művekben úgy tűnik, körvonalazhatók a későbbiekben kibontakozó életművek stílusjegyei, ezek feltárása és elemzése a recepció feldolgozását is követelné, ezért a csak érintőlegesen térek ki költészetüket meghatározó vonásaira.

Kárpáti életművének feldolgozását többek közt Szokolczay Lajos, Rózsássy Barbara, Szakonyi Károly, Németh István Péter elemzései segítik. Költészetéről találó összegzést nyújt a 2009-ben megjelent összesített Kárpáti versgyűjteményt értékelő Halmai Tamás kritika: „Kárpáti gondolatívá stilizált élménylírája a babitsi erudíciót egyezteteti össze a weöresi szellemességgel; a népköltészet képi világát simítja egybe a nyugat-európai formanyelvvel; a biografikus elemeket kulturális allúziókkal elegyíti; a mítoszias szürrealizmust groteszk derűvel hatja át. Formális horizontja a frappáns epigrammáktól az epikus távlatot nyitó költeményekig, a szarkasztikus hang-ütéstől a himnikus beszédmodorig terjed.”¹³

jelentésrétegeik kapcsolatának vázolására, illetve az eltérő forgatókönyvek kibontására lehet szükség.” Sári B. László: Hattyú és görény Kalligramm kiadó Pozsony, 2006. 259.

¹¹ Angyalosi Gergely: Irodalom vagy történelem? In: Angyalosi Gergely: A minta fordul egyet. Esszék, tanulmányok, kritikák. Kijarat Kiadó, 2009. 222.

¹² Kisantal Tamás: Az irodalmi alkotás, mint történelmi szöveg In: Tiszatáj 2004. november 75-101

¹³ Halmai Tamás: A teljesség igénye In: Nagyítás 2010/11. szám

Kritikai megítélése szerint Kecskési Tollas Tibor – mint társköltő – a Nyugat által lefektetett formaelveket követi,¹⁴ Tóth Bálint költészete Ady Endre, Kosztolányi Dezső, Szabó Lőrinc hagyományaiból táplálkozik.¹⁵

Bár pozíciójánál fogva magától értetődő lehet, hogy a kötet szorosabb kapcsolatot a '49-es fordulatot megelőző hagyománnyal, mint az aktuális irodalmi diskurzussal, amely „az avantgárdtól – mint pusztán *formaforradalmi*, romantikus lázongástól – való szembefordulás) a kommunista identitás kialakításának éppannyira tipikus útvonala volt, mint a polgári művészettel való szembefordulás (a kettő gyakran követte egymást) – s éppoly erősen befolyásolta az avantgárd, mint az urbánus és a nyugatos művészet és irodalom hivatalos megítélését az államszocialista időszakban.”¹⁶ Ebben az elítélt párttagírók és írószövetségi írók műveitől tekintenénk el, hiszen ebből a szempontból nem a bebörtönzés ténye releváns, hanem az irodalmi- és közéletben előzetesen betöltött szerepkör.

Azaz, a nyilvános irodalmi élettől való elkülönülés, vagy kizárás a szabadságvesztés valószínűsíthető következménye, de nem magától értetődő hozadéka. Mégis, a Füveskertről első olvasásra megállapítható, hogy az adott időszakban¹⁷ hivatalosan deklarált követelményeket, mint amilyen békeharc, proletárhegemóniáért folyó harc, nyugati befolyás és idegen áramlatok elleni harc, pozitív hős felmutatására,¹⁸ nem teljesíti.

A hivatalos és nem hivatalos irodalmi tevékenységet tekintve úgy gondolom elmondható, hogy látszólag összeférhetetlen elemek (mint amilyen többek közt a polgári hagyomány és szovjet minta jellemzői) kerülnek kölcsönös összefüggésbe egymással, mivel részben alternatív rendszereket alkotnak az egyidejűleg jelenlevő választási lehetőségekből.¹⁹

A Füveskertet esetében szándék, kontextus, tartalom szerint a szellemi-kulturális síkon az uralkodó diskurzussal szemben elfoglalt pozíció (többek közt) ellenbeszédként manifesztálódik. E fogalom képlékeny határai, változó jelentésben való használata gyakran szubverzív hatóerőt, politikai elkötelezettséget, utópikus képzetköröket társít hozzá. Akkor is, ha szándéka szerint a politikai legalitás és illegalitás kiszámíthatatlan törvényeitől elkülönülő, attól függetlenedő tevékenységet fejt ki.²⁰

¹⁴ Kabdebó Tamás: Tollas Tibor költészete In: Tollas Tibor Összegyűjtött versei és műfordításai Mundus Egyetemi Kiadó Budapest 2006. 600-614

¹⁵ Kis Pintér Imre: Erkölc és esztétikum In: Helyzetjelentés, Szépirodalmi kk. Bp., 1979. 233-242.

¹⁶ Szolláth Dávid: A kommunista aszketizmus esztétikája Balassi kiadó, Budapest 2011. 59

¹⁷ A bebörtönzésük alatti (1949- 1956 közötti) időszakra gondolok.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Itamar Even-Zohar: A többrendszerűség elmélete In: Helikon, 1995/4, 433-450

²⁰ Havasréti József: Alternatív regiszterek *A kulturális ellenállás formái a magyar neoavantgárdban* Typotex, Budapest, 2006. 11-50

Az ős-Füveskertben megfogalmazott ars poétika ettől függetlenül nem a hatalommal szembeni pozíció vállalását artikulálja, hanem egy független szellemi szféra megteremtését, mely irodalomfelfogás céljának a szintézis megteremtését tekintette Európa és a magyarság, Nyugat és Kelet között.²¹ Főleg Kárpáti lírájában elenyésző a börtön-tematika, későbbi esszéiben, interjúiban amellet foglal állást, hogy költészetüket előnyösebb volna függetleníteni a bebörtönzés tényétől, önmagukban álló művekként értékelve azt. Mint írja: „Ettől csupán az igaz, hogy börtönben írtak, nem pedig az, hogy „börtönköltészetet” műveltek. Következésképpen nem azért voltak ellenállók, mert „börtönköltők” voltak, hanem azért, mert költők voltak.”²²

Szemléletmódja következik abból a tényből, hogy a diktatúrában az állammal szembeni engedetlenségek és az antiszociális folyamatokban jelentkező jogsértés (közrend ellen irányuló bűnözés), szándékolt elmosása következtében a köztörvényesekre alkalmazandó büntetőjogi intézkedéseket alkalmazzák az egyénekre, végső esetben halálbüntetést, leggyakrabban ideggyógyászati kezelést, ill. börtönbüntetést.²³ Minekután ez következik abból, hogy a diktatúra határozza meg a börtön normáit is, nem szükséges részletezni a szovjet mintájú büntetőrendszer kiépülését.²⁴

Kárpátival egyetérthetünk abban, hogy a börtönköltészet és börtönbeli költészet megkülönböztetése szükségszerű, ugyanakkor a börtöntematikától való maradéktalan függetlenség már csak azért sem lehetséges, mert az antológiába válogatott versek, kísérszövegek, feldolgozó tanulmányok, mind aköré szerveződnek.

Úgy gondolom, koncepciók perek áldozataiként természetszerű következmény, hogy a börtönszituáció leírásán túl (implicit vagy explicit módon) a hatalom megnyilvánulási formáira, hatásmechanizmusára is reflektálnak verseikben. Ennek vizsgálatához azonban tisztázni kell, milyen közvetett-közvetlen folyamatok, események, körülmények bizonyulnak meghatározónak.

²¹ Füveskert – 1954-1995 Szerk.: Pfitzner Rudolf, Kárpáti Kamil, Tollas Tibor, Tóth Bálint, Stádium kiadó Bp., 1995. 139.

²² Kárpáti Kamil: Füveskertiek In: Füveskert 1954-1995 Szerk.: Pfitzner Rudolf, Kárpáti Kamil, Tollas Tibor, Tóth Bálint, Stádium kiadó Bp., 1995. 375-381.

²³ Samu Mihály: Hatalomelmélet, Különös tekintettel az államra Korona kiadó, Budapest 2004. 276 (263-277)

²⁴ Röviden mégis kiérné arra, hogy az ÁVH, az ötvenes évek elejére – működését, eljárásait, alkalmazott módszereit tekintve – fokozott autonómiára tesz szert („állam az államban”), a pártállami rendelkezések végrehajtásának érdekében. A diktatúra erőszakintézményeként, gyakorlatilag bármilyen eszközt bevetethet: „Soha senki engem (...) nem figyelmeztetett arra, hogy akár egyetlen törvényszakaszt is át kellene tanulmányoznunk (...), nekünk csak azt mondták, hogy a legfőbb törvény a párt szava. (Farkas Vladimír)” Péter Gábor pedig így nyilatkozik vallomásában: „Azt tanultam, hogy a gyerek is véresen születik”

A diktatúra, mint hatalmi berendezkedés általános jellemzését, különböző felfogásait nem részletezem, mivel az idevonatkozó, az adott viszonyrendszerben valószínűsíthető törvényszerűségek²⁵ említésével nem áll szándékomban – egyetlen homogén gyűjtőkategóriaként kezelve – a diktatúrák különbözőségeit összesmosni. A hatalmi berendezkedés strukturális, az intézmények funkcionális hasonlóságai ellenére, még az azonos ideológiai alapú rendszerek is számottevő különbségeket mutatnak, hiszen nincs véglegesíthető, állandó hatalmi rendszer.

A releváns eltérések jelentősége nem szorul magyarázatra, ha autonómia szempontjából vetjük össze a sztálini és a Rákosi-rendszert, vagy a börtönszférát etnikai, társadalmi, kulturális alapú megoszlás terén.²⁶ Ez utóbbi elsősorban az irodalmi tevékenység vonatkozásban lényeges, hiszen a tömeges, ideológiai okokra visszavezethető bebörtönzések révén szerveződhetett Vácon az ötvenes évek elején olyan csoport, amelynek tagjai, társadalmi hovatartozásukból, műveltségükből adódóan először fordító, majd költői tevékenységet folytathatott. A világirodalmi versantológiák elkészítéséhez gyakran Sorbonnet, Heidelberget, Cambriget járt, szerzetestanárok, professzorok, diplomaták, vezérkari tisztek versememóriáját vették igénybe a szerzők, akik irodalmi érdeklődését jellemzően nem börtönévek váltották ki.

Kárpáti Kamil első verse 1943-ban jelenik meg, internálása és bebörtönzése előtt 1947-48-ban a Somogyi Kalász szerkesztője, egy évvel később készül el első kötete. Szathmáry György épp egy versével vonja magára az ÁVO figyelmét (amely a szovjet katonák által meggyalázott lányok véréből piros virágokról szólt) 1948-as internálásáig a Pázmány Péter Tudományegyetem történelem-filozófia szakos hallgatója.²⁷ Tóth Bálint 1946-tól kezdve ír verseket, letartóztatásáig a Pázmány Péter Egyetem orvos majd bölcsész hallgatója.

A hat Füveskerti szerző eltérő költészetfelfogása és irodalmi pályafutása eltérő képet mutat, ezért érintőlegesen áttekintem a fontosabb jellemzőket, adatokat. Kárpáti szabadulása után a *Szózat* szerkesztőjeként, a Fiala Írók Stúdiójának titkáráként majd a Pódium Színház szerkesztő dramaturgjaként is dolgozik, 1964-ig, csak külföldön jelenhettek meg versei. Rehabilitációját követően versesköteteit 1968 és 1988 között a Szépirodalmi és Magvető

²⁵ Michel Foucault: A szubjektum és a hatalom. In.: *Testes könyv I.*, szerk. Kiss Attila, Kovács Sándor, Odorics Ferenc, Szeged, Ictus és JATE Irodalomelmélet Csoport, 1996 (deKON- KÖNYVEK, 10.)

²⁶ Gyarmati György: Rákosi-korszak, Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945-1956 ÁBTL-Rubicon, Budapest, 2011. 248-278.

²⁷ Rékasy Ildikó: A szolnoki füveskerti In: *Sejtések könyve* szerk.: Rékasy Ildikó Stádium kiadó és Szolnok városa 1998. 203-211

kiadók jelentetik meg.²⁸ Évtizedekig az Írószövetség tagja, 1996-os kilépése előtt alapítja meg a *Gérecz Attila-díjat*²⁹. A *Stádium* c. irodalmi periodika szerkesztése után, a *Stádium Kiadó* vezetője.³⁰

Tóth Bálintot 1951-ben tartóztatják le, államellenes szervezkedés vádjával, 1955-ben amnesztiával szabadul, de a forradalom után ismét bebörtönzik. 1970-ben lett szabadfoglalkozású író, első kötete csak 1969-ben jelenhetett meg *Nehéz örökség* címmel³¹, ezt követően számos kötetet jelentetett meg.

Gérecz Attila 1950-ben kapott életfogytiglani büntetést, Vácon, majd a szökése következményeként Márianosztrán töltötte büntetését, csakúgy, mint Kárpáti Kamil, őt 1956. október 31-én szabadították ki. Hét nappal szabadulása után, 1956. nov. 7-én a szabadságharcban veszítette életét. Maroknyi versgyűjteményét egyre több értékelő munka dolgozza föl, *Levél* c. versét, Tarján Tamás³² például Kosztolányihoz mérve³³ méltatja.³⁴

Gérecz Attila alakja talán a legközismertebb a Füveskertiek közül. Bár korai halála miatt életműve mennyiségi tekintetben csekély, „Gérecz Attila igazi költő volt – írja Fodor András – nagy tehetségű, ígéretes, formaérzékes, csiszolt stílusú lírikus.”³⁵ Munkássága kevésbé ismert ezen állapot megszűntéért szólal fel Szörényi László³⁶ és ennek ad hangot többek között Rónay László *Csillagfény a börtönben* című tanulmányában. Úgy véli életműve, élete és utóélete általános jelentést hordoz, amit a kollektív tudatba beépíteni

²⁸ Kárpáti Kamil: Előszó helyett In: Kárpáti Kamil összes versei 1. kötet Stádium kiadó 2009. 5.

²⁹ Gérecz Attila díjasok többek között: Szentmártoni János, Oravecz Péter, Lackfi János, Grecsó Krisztián, Lanczkor Gábor

³⁰ Kárpáti Kamil és körei In: G. Komoróczy Emőke: A szellemi nevelés fórumai, Kassák Lajos, Tamási Lajos, Kárpáti Kamil "körei" Bp., Hét Krajcár Kiadó 2005. 205-310.

³¹ Pomogáts Béla: *Versek atlantiszi szélben Töredékek Tóth Bálint költészetéről* Hitel, 2002. Augusztus
Kis Pintér Imre úgy fogalmaz: „a költő totális kifejezést akar a virtustól a könyörgésekig, az élménnyel való százszázalékos azonosulást, hús-vér valója, fizikai léte maradéktalan feloldását a szellem és szépség állandóbb dimenzióiban.”

³² Sorsod Művészete 2, Gérecz Attila versei és utóélete szerk.: Kárpáti Kamil Bp. Stádium k. 2006. 115-122

³³ Bővebben: Sorsod Művészete, Gérecz Attila versei és utóélete szerk.: Kárpáti Kamil Bp. Stádium k. 2001. 146-158.

³⁴ Inkább a kultusz kutatás asztalára tartozik, de érdekességképp megjegyzem, hogy életéből két film készült eddig, verseit Dinnyés József zenésítette meg először, legutóbb 2012-ben jelent meg album Ferenczi György és a Rackajam feldolgozásában.

³⁵ Fodor András: Gérecz Attila, a költő – 1956 mártírja In: Sorsod művészete - Gérecz Attila versei és utóélete szerk.: Kárpáti Kamil, Stádium Könyvkiadó, 2001

³⁶ „A hűség és kitartás, amelyet Kárpáti Kamil testesít meg, mindazokkal együtt, akik neki segítenek, akik addig fáradoztak, amíg ez a kötet megjelenhetett. Ez az első lépés volt. A második, hogy a *Sorsod művészete* tényleg jusson el a könyvtárakba, olvassák mennél szélesebb körben – és feltétlenül jusson be valamilyen módon az oktatásba!” Elhangzott 2001.nov.2-án, Petőfi Irodalmi Múzeumban, a Sorsod művészetére rendezett ünnepségen.

elengedhetetlenül szükséges. „Ráadásul élete és sorsa legalább olyan élesen világít bele egy elnyomásra és embertelenségre hangolt korszakba, mint a történelmi analízisek.”³⁷

Béri Gézát 1953-ban ítélik életfogytiglanra, három évig raboskodik a Váci fegyházban. 1956-ban a Széna-téren és a Várban részt vesz a szovjet csapatok elleni harcban.³⁸ Szabadulása után nyugaton név nélkül publikál, Magyarországon (többek közt) az *Élet és Irodalomban*, *Napjainkban* jelennek meg versei, néhányat egy évvel halála után közölnek a *Szép versek* antológiában. 1979-ben öngyilkosságot követ el. Versei gyakorta prózai vonásokat mutatnak, lírájának alappillérei a pontos és nagysugarú asszociatív mezőt mozgásba hozó képesség, a létállapotokat hitelesen megjelenítő atmoszférateremtő erő, a kontrasztos szerkesztésmód.³⁹

Tollas Tibort 1947-ben ítélték 10 év fegyházra, 1956-ban kiszabadul. A szabadságharcban való részvétel után emigrál, külföldön újabb és újabb *Füveskerteket* készít emigráns verselők műveiből, 1997-ben Münchenben hal meg. Összesített versgyűjteménye, ahogy Kárpáti Kamilé is, a közelmúltban látott napvilágot. Munkásságát leggyakrabban az általa szerkesztett a *Nemzetőr* című irodalmi laphoz kötik, amely felkeltette a besúgóhálózat érdeklődését is.⁴⁰

³⁷ Rónay László *Csillagfény a börtönben* In: Sorsod művészete 2 - Gérecz Attila versei és utóélete szerk.: Kárpáti Kamil, Stádium Könyvkiadó, 2006

³⁸ Béri Géza: *Hajó a hegyen*, Bp. Stádium k. 1992

³⁹ Kárpáti Kamil és körei In: G. Komoróczy Emőke: A szellemi nevelés fórumai, Kassák Lajos, Tamási Lajos, Kárpáti Kamil "körei" Bp., Hét Krajcár Kiadó 2005. 226-232.

⁴⁰ Szőnyei Tamás: Titkos írás Noran könyvesház Bp., 2012. I. 942-947 II. 986-988

A hatalom jelentésrétegei és eltérő és megnyilvánulási formái a Füveskert verseiben

A hatalom meghatározása érdekében, (előnyös és hátrányos konnotációival együtt) számos elméleti munka született, állampolitikai, ideológiai, jogi, szociális megközelítésből, ebben a témakörben ezek a fogalmak azonban szerves összefüggésben állnak egymással. A hatalmi mechanizmusok megnyilvánulási formái, vagy a hatalomhoz fűződő viszony azonban semmilyen körülmények között nem magától értetődő, hiszen nincs véglegesíthető, állandó hatalmi rendszer. Általánosítható törvényszerűségek, formák léteznek, amelyek adott viszonyrendszerben valószínűsíthetők.⁴¹

A szakirodalmak leggyakrabban valamilyen interperszonális, cselekvésekben megnyilvánuló és ezáltal rendszerezhető entitásként definiálják, azonban itt a versekben megmutatkozó hatalomfelfogásokra tevődik a hangsúly, ezért azokat az alapvetéseket, amelyeket nem cáfolták meg (meggyőzően) a rájuk épülő elméletek, igyekeztem a versek olvasásához úgy felhasználni, hogy kiegészítsék, építsék egymást. Feltételezésem szerint a versek értelmezéséhez az említettek mellett azért is megkerülhetetlen szempont, mert átértelmezi a börtönköltészet hagyományos terminusából következő jelentéstartamot.⁴²

⁴¹ Michel Foucault: A szubjektum és a hatalom.

⁴² A börtönköltészet egyik ihletforrása a képzelgés és az emlékezés, olvassuk Pfitzner Rudolf a képzelet és az álmok világát, a rabok lelki sérüléseinek mentsváráként említi, de ami még fontosabb, magát az alkotótevékenységet is. Az emlékezés tárgyköre kézenfekvő témaválasztás, igen gazdag ihletforrásként funkcionál a Füveskert költeményeiben is. Ezek között azt volna érdemes vizsgálni stilisztikai, nyelvi szinten hogyan valósul meg a börtöntematika.

Ilyen szempont a jog- és igazságszolgáltatás különbségének elmosódása, amely Tóth Bálint, *Januári elégia című versében*– „Nemcsak az élethez, a halálhoz sincs jogom immár.”⁴³ – totális jogfosztásként jelenik meg. Nincs fölülbíráló hatalom, élet és halál kérdésében. Ez Gérecz Attila *Ítéletében* az ítélethozó és végrehajtó szint egybeolvadásával rajzolódik ki: „A bíró / belép s az esküdtek feláll./ Süt a nap. Valahol a Lídó / fővenyén mosolyt forr a nyár./ Itt megreped a csönd, a nyíló / szemeken átszáll a Halál. // Négyszer suhint kaszája éle. / A terem csöndes és komor. / S ők állják, mintha egy sem élne. / Hűen mint négy ezüst szobor. / S a négy vágás finom sebére / kivérzik négy gúnyos mosoly.”⁴⁴ – így folytatja: „(Hátrakötik kezeit. / A hóhér a zsámolyt kirúgja. / A csigát ketten kezelik. / Az arc eltorzul és kinyújtva / úgy ráng a test még percekig, mint a hegedűk sátáni húrja.)”⁴⁵

A diktatúrára való reflexió – ellentétben a hatalomgyakorlókhoz való viszonyal – egyáltalán nem megosztott, Gérecz a *Boldog Özséb himnuszban* nyílt sebnek titulálja az országot⁴⁶, Kárpáti Kamil cinikus paranoia-kort említ *MZ lámpa* című versében⁴⁷. Tóth Bálint *Sem mártírnak, sem aszkétának* című versében azt írja: „de annyira nem tompult az elmém, / s ez olyan mélyre nem alázhat, / hogy a jognak és az igazságnak / megtiprását semmibe venném, / s míg szolgák haptákos fegyelmén, / hazugságán átláthatok, / gyűlölök mindenfajta önkényt.”⁴⁸

Mindez a korlátlan uralomból következik, ahol az irányítás rendezetlen, ellenőrizetlen, kötetlen, hiszen nincs már hatalmi tényező, ami befolyásolná az uralom gyakorlóit. „Más ez a kor. Makacs / hatalmak gyűlnek koncukat osztani, /s cégérül eszmék rongyát tűzik / kardjuk elé. Nem az értelemről, // Nem tisztuló eszmények – a nyers anyag / vágyából formálódik e kor, s mohó / igazságát csak börtön őrzi, / s börtön immár a világ”⁴⁹.- írja Béri Géza *Vörösmarty* c. versében. Kárpáti Kamil az *Új születik* című versében ad hangot az erkölcsi, szellemi alárendeltség el nem fogadásának: „engem ha senki, senki más nem, csak ő / a Dávid-arcmású jövő / igazolni fog”.⁵⁰

A versekben ezért az énkép devalválódása, az identitásromboló hatások tapasztalata csaknem kizárólagos, hiszen a börtön javító-nevelő szerepköre – amelyet az igazságszolgáltatás bíz rá – hiányzik.

⁴³ Füveskert 1954-1995 Szerk.: Pfitzner Rudolf, Kárpáti Kamil, Tollas Tibor, Tóth Bálint, Stádium kiadó Bp., 1995. 339.

⁴⁴ Uo. 218.

⁴⁵ Uo. 219.

⁴⁶ Uo. 192.

⁴⁷ Uo. 231.

⁴⁸ Uo. 338.

⁴⁹ Uo. 160.

⁵⁰ Uo. 237.

Tóth Bálint a személytelenítés egy módját érinti *Barátom és zárkatársam Gál Gyula emlékére* c. verésben: „Például jóbarátom Gál Gyuszi, sokáig még nevét sem tudhattam, csak számunk volt, az enyém 766-os.”⁵¹ A (fegyelmezéshez szükséges) alárendeltség tudatosítása⁵²–tudatosulása, Gérecz *Gyűjtő-beli töredékében* a megszakíthatatlan cselekvés (és az ebből adódó tehetetelenség) megjelenítésén keresztül nyilvánul meg: „Körre kört és közben a szájra /Az önuralom egy darabja: /Kemény mosoly feszül, mint szárra /lovagolt méneken a zabla... /Körre kört!...A halálos zárka / egyikében édesapja.”⁵³ Nyelvi-stilisztikai szempontból, hasonlatok, metaforák, metonímiák szintjén is nyomot hagynak az alkalmazott kényszer formái Gérecz *Levelében*: „A halál? / Itt szürke, mint mi vagyunk, Éva. / Körbe-körbe jár, / naponta, mint a séta, / hátratett kézzel s lehajtott fejjel az udvaron.”⁵⁴

A hatalomnak alávetett test kínzása, dreszírozása és a lélek manipulálása⁵⁵ számos szöveghelyen a körülmények leírásaként rögzül – „Tízen fekszünk egy fullasztó szűk lyukba’/ A szánk kapkodja be a levegőt, / Mint partra vetett halak kopoltyúja / Tátogunk némán – s érzed, nincs erőd / Szívni az étel- s ürülék- szagot, / Bebádogoztak minden ablakot.”⁵⁶ - de a pusztá dokumentum-jelleget mindig felülírja valamilyen többlettartam. Az idézett *Bebádogoztak minden ablakot* című Tollas vers a kommunista diktatúra fenyegető elterjedését bontja ki az utolsó versszakban. Tóth Bálint sem önmagában a Gyűjtő Kisfogházra, mint ítéletvégrehajtó intézményre koncentrál: „s felakasztotta a szomszéd zárkából / a fiút, akit tegnap este hoztak, / ki egész éjjel dörömbölt, /hogy élni akar, priccset leokádtá, /s végül elájult, egy vödör vizet /loccsantottak rá, hogy magához térjen, /úgy vonszolták ki az akasztófához, / félaléltnak nem vitték lábai,/ csend, csak rúgások puffanása hallott.”⁵⁷ Működését leírja ugyan: „Este vasbavernek. / Holnap félkoszt. Holnapután sötét.”⁵⁸ / Ki fogod bírni, nincs más választásod”. De az előzményekből következő kontrasztos viszony drámaiságát fokozza általa: „Ők bizonyosan tudják, hogy megtörnek, / te bizonyosan tudod, hogy soha.”⁵⁹ (*Reggel a hóhér*). Gérecz *Fuit* c. versében az emlékhelyektől való megfosztottságára fektet hangsúlyt „majd kérdezik: hány évet ült? – hetet ... – / Kereszt se lesz a sírhantja felett.”⁶⁰

⁵¹ Uo. 345.

⁵² Michel Foucault: *Felügyelet és büntetés, A börtön története* Gondolat kiadó, Budapest, 1990

⁵³ Füveskert 1954-1995 Szerk.: Pfitzner Rudolf, Kárpáti Kamil, Tollas Tibor, Tóth Bálint, Stádium kiadó Bp., 1995. 220.

⁵⁴ Uo. 222.

⁵⁵ Foucault

⁵⁶ Uo. 301.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ Uo. (Sötétzárka)

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ Uo. 63.

Tóth, Tollas, Gérecz költészetében meglepően gyakori a lírai én passzív megfigyelő, pozíciója, míg Béri világa zártabb, a külső események tapasztalatát (így a kivégzéseket is) szinte kivétel nélkül saját egzisztenciájára vonatkoztatja: „Menekülés, ha alszom néha,/ lefekszem – az is menedék, / mert állva kell meghalnom egykor, / holott azt fekvé illenék.”⁶¹ (Béri Géza: *Menekülés*). Kárpáti pedig jellemzően az benyomások, érzetek kifejezésére törekszik, verseiben jellemzően a valóság nem a megtörtént, hanem az átélt tapasztalatban rejlik. *Isten háta fekete* című, recski internálótáborban írt⁶² versében – „Ó, ha széltől veres estben / latrinának rúdján csüggünk, / állattá vált tagok, kezek, / iszonyodva egyre látom: / aki csak él, hull a próbán. / Soha embert kínja nem fog / csak dögévé, sárrá tenni. / Jobb lett volna a bitófán.”⁶³ – az énkép embernél alacsonyabb rangúvá devalválódik. Az efféle roncsolódott identitást a börtönpszichológia animalizációként tartja számon.⁶⁴ Ebben a témakörben is releváns börtönártalom ezen kívül Szathmáry György *Kék és arany* c. verséből kiolvasható – „Már minden álom rács mögül való / és minden álom bilincs-csörrenésű.”⁶⁵ – prizonizáció.⁶⁶ Amelynek értelmében a fogvatartott felveszi a börtön normáit, többek között elfogadja a börtön valóságát.

A börtönpszichológia terminusainak említésével arra szeretnék rámutatni, hogy bár a az intézmény (magától értetődően) megszakítja és átrendezi az önálló szabad cselekvési lehetőség egyensúlyát, ezáltal a személyt erőteljesen lefokozza,⁶⁷ az antológia versei mindezen túlmutatnak. Hiszen a börtön devianciakezelése⁶⁸ itt elsősorban az osztályharc szellemében értelmezhető, hiszen a leggyakrabban államellenes szervezkedéssel vádolt fogvatartott *bűnözéstől való elrettentése* mindenekelőtt politikai természetű.

⁶¹ Uo. 162.

⁶² A büntetés-végrehajtás a tömeges bebörtönzések lehetővé tételét 1949-től kezdve a szovjet modellre a nyitott végrehajtási helyekre támaszkodva eszközölte. Az intézményi rendszer gyárat, üzemeket, bányákat stb. használt fel a büntetés-végrehajtásra, ennek következményeként 1952-re körülbelül negyvenöt helyen dolgoztattak elítélteket az ország teljes területén. Lőrincz József: Büntetőpolitika és büntetés-végrehajtás 1970 és 2002 között In.: Jogelméleti Szemle szerkesztő: Prof. Dr. Pokol Béla, 2003/4. szám

A Füveskertiek közül Tatabányára Szathmáry Györgyöt, (Rékasy Ildikó: A szolnoki füveskerti In: Sejtések könyve szerk.: Rékasy Ildikó Stádium kiadó és Szolnok városa 1998. 203-211) Kistarcsára és Recskre Kárpáti Kamilt internálták.(Kárpáti Kamil: Relief egy fegyházzól Stádium, Bp.,1993. 5)

⁶³ Uo. 230.

⁶⁴ Fliegauf Gergely – Ránki Sára: Fogvatartott gondolatok L'Harmattan kiadó, Budapest 2007. 73-76.

⁶⁵ Uo. 277

⁶⁶ Fliegauf 36-39.

⁶⁷ Boros János – Csetneky László: Börtönpszichológia Rejtjel kiadó 2002. 158.

⁶⁸ Fliegauf 67-69.

El kell azonban választani a hatalmi szituációban elfoglalt pozíció önként vállalt vagy kényszerű jellegét, amely elsősorban az engedelmesség aspektusa szerint mutat számottevő különbségeket.⁶⁹

Chazel ego-orientált és alter - hatalomelmélete⁷⁰ két olyan kategóriát vezet be, amely elválasztja a cselekvés hatását, a többi ember fölött gyakorolt vagy birtokolt hatalomtól.

Ide kapcsolódik Foucault szubjektum kettős meghatározása: „A Szubjektum szónak két jelentése van: az egyikben az egyén irányításon és függőségen keresztül másnak van alávetve (subjekt to), a másikban pedig egyfajta lelkiismeret vagy önismeret saját identitásához köti.”⁷¹

Ezt a kettősséget azonban csak annyiban tulajdonítom a hatalom hatásának, amennyiben (Foucault-tal ellentétben) párhuzamosan és általános érvényben említhető. Szélsőséges esetekben elképzelhető, sőt valószínűsíthető, hogy a fölöttes hatalom erőszakosan beavatkozik az egyén mentális vagy fizikai létébe. Ebben a dolgozatban elegendő azonban, ha az erőszakot, a totalitárius hatalom megteremtését és fenntartását (bizonyos ideig) hatékonyan elősegítő, ellenben az erkölcsi értelemben vett tekintély megteremtésére és fenntartására alkalmatlan eszközként említem. A hatalom biztosítójaként, ugyanakkor vereségeként⁷² jeleníti meg Béri Erőszak nem szülhet fegyelmet című verse: „Erőszak nem szülhet fegyelmet. /Tanított rá szó, forma./ A lázadás nem hősi: keserű. /A szívem száll le a pokolra”⁷³

Visszakanyarodva az előbbiekhöz, úgy gondolom a tárgyasító folyamatok következtében nem szűnik meg az egyén mint, egyéniség, mivel különbözik a csoport, rendszer stb. hasonló státuszú tagjaitól, akik strukturális értelemben ugyanúgy szubjektumok.⁷⁴

Ezt azért tartom fontosnak, mert a hatalmi cselekvés és annak következménye nem feltétlenül egyazon szituációban, időbeli eltérés nélkül fejti ki egymásra gyakorolt hatását (pl. börtöntrauma), valamint ok-okozati szinten gyakran elválaszthatatlan elméleti síkokat

⁶⁹ A témakör szempontjából továbbá megkerülhetetlen az 1949-50 körül politikai elkötelezettség szerint kinevezett személyi állomány szolgálatba lépése, mivel eredményeképp, a hatalmi rend brutalitással és félelemkeltéssel való fenntartása, a politikai ellenfelek (vagy akként azonosítottak) megbüntetése, akár kiiktatása mindennapossá válik. [Lőrincz József: Büntetőpolitika és büntetés-végrehajtás 1970 és 2002 között In.: Jogelméleti Szemle szerkesztő: Prof. Dr. Pokol Béla, 2003/4. szám]

⁷⁰ F. Chazel: „Hatalom, struktúra, uralom”, Szociológiai Figyelő 2. 1985. 44-63.

⁷¹ Michel Foucault: A szubjektum és a hatalom In: Testes könyv I., szerk. Kiss Attila, Kovács Sándor, Odorics Ferenc, Szeged, Ictus és JATE Irodalomelmélet Csoport, 1996 (deKON- KÖNYVEK, 10.) 272-273

⁷² Hannah Arendt: On Violence. In: Crises of the Republic. Harvest/HBJ Book, New York, 1963. 103–198. 114–115.

⁷³ Füveskert 1954-1995 Szerk.: Pfitzner Rudolf, Kárpáti Kamil, Tollas Tibor, Tóth Bálint, Stádium kiadó Bp., 1995. 162.

⁷⁴ Szubjektumelméletek között árnyaltabban, összetettebben is problematizáló munkák is vannak, de én csak a sarkított kettősség által a lényeges aspektusra szeretnék szorítkozni.

jelentenek, hiszen az egyik pólus feltételezi a másikat. A szubjektum felől megközelítve viszont kézzelfoghatóbban körvonalazódhatnak az eltérések, amelyek elsősorban az ok és okozat viszonyában konkretizálódnak. Egyszerű törvényszerűség áll emögött: ugyanaz a szubjektumokra gyakorolt hatás, egyénenként más következményt válthat ki.

Alter-orientált szinten, az uralom⁷⁵ szempontjából a meggyőződéses (elkötelezett, odaadó, feltétlen) engedelmesség a legelőnyösebb. Ego-orientált nézőpontból nem különül el ettől markánsan az értelmi vagy érzelmi azonosulást kevésbé feltételező megszokásból (közösségi, családi tradíciókból) adódó, valamint érdekorientált, és félelem ill. kényszer alapú engedelmesség. Ezeket érdemes elválasztani egymástól, még akkor is, ha ezek relációban, egymáshoz való viszonyukban, többé vagy kevésbé jellegzetes magatartásformákként jelentkeznek.

A közvetlen hatalomgyakorlatot a fogvatartókhöz való viszonyban érdemes vizsgálni, ami rámutat a potenciális és aktuális hatalom tagolódására is. A két folytonosan változó, egymásba játszható kategória nem feltétlenül azonosítható (Oppenheim-féle) hatalombirtoklás és hatalomgyakorlás szintjeivel.⁷⁶

Oppenheim értelmezésében minél (relatív) nagyobb hatalom fölött rendelkezik valaki, annál kevesebb hatalmat kell közvetlenül gyakorolnia, befolyásolással (cselekvés kikényszerítésével vagy meggátolásával), korlátozással és megelőzéssel. Balázs Mihály ezért a hatalmi helyzet és hatalmi cselekvés megkülönböztetést javasolja. Utóbbi fogalompár (ellentétben Oppenheim meghatározásával) megengedi, hogy a hatalmi szituációnak ne legyen tudatában egyszerre mind a két fél, hiszen a valamilyen interakcióval biztosított (előfeltételezett vagy tapasztalt) ellenőrzés-sebezhetőség tudata olyan hatalmi helyzetet teremt, amelyben az alávetett akkor is engedelmeskedik, ha erre közvetlenül nem szólítják föl.⁷⁷

A politikai-ideológiai, vagy erkölcsi-világnézeti, vallási meggyőződésen túl is hasonló szempontok szerint működik, mint az engedelmesség, ettől függően többféle módon realizálódhat; előírások nem követése, parancsok szabotálása vagy megtagadása, passzív szembenállás, valamint aktív ellenállás (hatalmi szervekkel szembeni fellépés) gyakorlataként. Utóbbi kategóriába tartozik a szökés, amelynek történetét. Gérecz

⁷⁵ Samu Mihály (Weber alapján) hatalom és uralom megkülönböztetése szerint, a hatalom átfogó fogalmán belül – a különös szintjén – az uralmi és legális rend áll szemben egymással. Előbbi (legitimitásigény alapján) önkényes, félelemre épülő parancskövetésen alapuló uralmi-autoritatív hatalomgyakorlás, utóbbi emberi jogokat érvényesítő, legális alkotmányos-jogszerű hatalomgyakorlat.

⁷⁶ F. Oppenheim: „Power and Causation”, in: Power and political theory – some European perspectives, B. Barry ed., London, New York: Wiley, 1976. 103-116.

⁷⁷ Ph. Pettit: Freedom as Antipower, Ethics 2 1996. 576-604

monumentális prózai részletekkel átszőtt verses költeményében Mezey László Miklós szerint eposz-töredékében⁷⁸ örökített meg, *Töredék* címmel. Az elnevezés látszólag világosan utal a mű befejezetlenségére, ellenben, Szörényi László a *Töredéket*, a romantika műfaji meghatározásaként említi.⁷⁹

A látszólagos engedelmesség esetében mutatkozik meg, mivel nemcsak aktuális cselekvésben, parancsokban és azok végrehajtásában létezik hatalmi szituáció, hanem az alávetettség helyzetében, amikor is az alávetett ki van szolgáltatva a másik ember beavatkozásának, még akkor is, ha az csupán lehetőség.⁸⁰

Hatalmi helyzetben, a fölöttes hatalom szüntelen felügyeletének tudata tükröződik Tóth Bálint a *Januári elégiában*: „Most szaporázom a lépést, épp fél pentametert ad / Kongva cipőm sarka: tá-titi-tá-titi-tá./ Járj költő fel-alá, mormolj és gesztikulálj csak, /számolgass, de mit írsz, óvd belül és le ne írd! /Véredből tintát készíteni nem ajánlom, /másnap verseidet elviszi egy motozás./ És rokkantagyúvá vernek majd egy perc alatt, hogy /meg nem ismer anyád, élve, ha tán szabadulsz.⁸¹” De emellett a tekintély, mint erkölcsileg releváns érv hiányára mutat rá. Ehhez azonban szem előtt kell tartani az alkotótevékenység büntethetőségét, amelynek eltitkolása, az erőszakos beavatkozás elkerülését célozza.

Ebben a felfogásban az egyén nem azért engedelmeskedik, mert alá van vetve a tekintélynek, mint egyik ráható motivációs erőnek, hanem mert alá van vetve a hatalomnak.

A tekintély ugyanis eltűnik, ha az egyén úgy látja, hogy a tekintély legitimációs alapja kérdéses, vagyis a tekintély, mint személy nem megbízható, nem szavahihető, vagy téved.⁸² Ebben az értelemben a morális azonosulás kudarcát, a hatalmi intézkedések elfogadhatatlanságát fedi az engedetlenség, ez azonban nem zárja ki a hatalomgyakorlat eredményességét a szubjektumra nézve (látszólagos engedelmisség). Ezalatt azt értem, hogy a hatalom alávetettjére vonatkozó szabályrendszerből az egyén más (ellenőriz(het)etlen) módon lép ki.

Nozik meglátása szerint tehát a tekintély és a hatalom tehát erkölcsi jellegében különbözik egymástól. De még ha el is fogadható az erkölcsi (és nem presztízs) alapú

⁷⁸ Mezey László Miklós: A töredék élet eposztöredéke In: Sorsod Művészete, Gérecz Attila versei és utóélete Bp. Stádium k. 2001. 146-158

⁷⁹ Szörényi László előadása - Elhangzott 2001-ben a Petőfi Irodalmi Múzeumban, a Sorsod művészete, Gérecz Attila versei és utóélete megjelenésére rendezett ünnepségen In: Sorsod Művészete 2, Gérecz Attila versei és utóélete Bp. Stádium k. 2006. 115-122

⁸⁰ Ph. Pettit: Freedom as Antipower, Ethics 2 1996. 576-604

⁸¹ Füveskert 1954-1995 Szerk.: Pfitzner Rudolf, Kárpáti Kamil, Tollas Tibor, Tóth Bálint, Stádium kiadó Bp., 1995. 340.

⁸² Robert Nozik: Foundations of Ethics in: Philosophical Explanations, part 5 (Cambridge, Mass.: the Belknap Press of Harvard University Press 1981.)

tekintély, hatalomgyakorlatot megkérdőjelező, esetleg morális értelemben felülíró jellege, a meglehetősen terhelt fogalmat érdemes pontosítani. A tekintélyt a hatalomnál szűkebb kiterjedésű⁸³, de azt feltételező hasznos, bizonyos mértékig pótolható elemként értem. Forrását az egységes, független racionális érvelési rendszer hiányából adódó érdekkonfliktusban látom, az eltérő motivációjú közösségek számára elfogadhatatlan akaratérvényesítési törekvések egyidejűségében. Ismét Tóth Bálinttól idézek: „Nem barátom! Mi nem fogjuk be a pofánkat, / akkor se, ha beledöglünk, míg / oktanul és jogtalanul egyetlen embert / el lehet pusztítani, / Alabamában, Kongóban, Kubában, Tiranában, / Pekingben, Madridban, / Moszkvában, vagy – Budapesten.”⁸⁴ (Barátom és zárkatársam Gál Gyula emlékére)

Gérecz Attilánál azonban találunk példát a strukturális értelemben eltérő pozíciót betöltő szubjektum, mint egyén megítélésére: „S mert téged is kohóba vetnek, / s a tűz mar és összeéget / s csak eszköze van egy zord istennek / emberbajtársnak tartlak téged.”⁸⁵ (Daróc a szürkéhez).

Tollas Tibor pedig az *Önítélet* (amelyben egy őr öngyilkosságát írja meg), valamint Az *őr* című versében a fogvatartók a hatalom alávetettjét és gyakorlóját egységében ábrázolja, így szűkebb értelemben az intézményesített hatalom hierarchiájából következő komplexitást jelzi. Minekután a hatalom birtoklásának és gyakorlásának különböző szintjein a motiváció is eltérő lehet, nem zárható (okkal-ok nélkül) a kikényszerített engedelmesség lehetősége sem. Tágabb értelemben pedig a szubjektum kettős (fölé-és alárendelt) hatalmi státuszára: „Parancs zsinórján mozgó bábok, gépek, /Ki itt a bűnös, milyen hatalom? /A kézzel, mely tegnap országot védett, / Saját testvérét vereti agyon.”⁸⁶, „S egy pillanatra lemossa lelkéről a szorító, szürke egyenruhát Önárnyékából fényre lép az ember ... De csizma dönt, egy durva hang kiáltoz. S ő árnyékába gyorsan visszalép. A merev egyenruhában úgy áll ott, mint faköpenyben, mely szorít, de véd.”⁸⁷

. Ez utólagosan egyértelműnek tűnhet, de például Tóth Bálint verseiben tapasztalható szemléletmód – „Ti eltűntök anélkül is, mint egy kihálásra ítélt állatfaj, mint a pestis”⁸⁸ (*Barátom és zárkatársam Gál Gyula emlékére*) – a felettes hatalom homogenitását sejtetik.

⁸³ Barnes: On authority and its relationship to power in: Power, Action and Belief – A New Sociology of Knowledge? Social Review Monograph 32. J Law ed. (1986). 180-195.

⁸⁴ Füveskert 1954-1995 Szerk.: Pfitzner Rudolf, Kárpáti Kamil, Tollas Tibor, Tóth Bálint, Stádium kiadó Bp., 1995. 347.

⁸⁵ Uo.64.

⁸⁶ Uo. 306.

⁸⁷ Uo.

⁸⁸ Uo. 345.

Mikrostrukturálisan (az antológiában legalábbis) a hatalom cselekvő-elszenvedő dichotómiája csak megközelítőleg (és feltételesen) értelmezhető úgy, mint makrostrukturálisan, a hatalom birtoklójának és alávetettjének kettőssége.

Mindennek előzménye és következménye is az a politikai-társadalmi stigmatizáció, amely társadalmi aktus, ellentét az egyén önmeghatározásával és annak megsemmisítésére vagy immobilizációjára irányul. Ezen a síkon értelmezhető Béri Géza *Gyónás* című verse „Gyónom és beismerő vallomást teszek, / hogy a fennálló isteni-emberi törvényt / tudva és akarva áthágtam, megszegtem. / Bűneim elkövetésekor a szándék / mély és egyszersmind világos volt bennem. / Tudtam, hogy tetteim büntetendők. // Nem csodálkozom, nem tiltakozom tehát / súlyos és aránytalan ideig tartó – örök – / büntetésemen, tudomásul veszem, mert a dolgok / természetéből egyértelműen következik. / Mentségemre felhozzam-e, hogy nincs Isten / s az emberi törvény az elnyomás formája? Felesleges.”⁸⁹

Azonban a hatalmi helyzet a hatalom birtoklójának (közvetett, vagy közvetlen) hatalmi cselekvése által jön létre, akár kilátásba helyezett vagy épp jelenvaló, akár időben megelőző folyamatról, aktusról van szó: „Itt vagyok, élek, visszajöttem. / Minden tagom ép, szememben / újra emberi értelem van.”⁹⁰ „Hiába álltam egykor kölyökként, / rebbenés nélkül és merően, / most / újra és újra érzem / a bőrömrre tapadt rettegést.”⁹¹ (Béri Géza: *Ami megmaradt*).

A börtönpszichológiában, *láthatóból immanensé váló kínzásnak* nevezik azt az immanens börtönártalmat melynek értelmében a rab szabadulása után nem képes a reszocializációra. A kollektív szégyenérzet efféle manifesztációját a társadalmi akarat okozza, amely úgy vélekedik, hogy nem tud beilleszkedni a társadalomba és jobb is, ha nem teszi, mivel veszélyezteti azt:⁹² Béri *Életfogytiglan* című verse részben ezt tükrözi, részben a kiterjedt hatalom befolyása alóli reménytelen kilépési kísérletet: „Legalább séta volt, süttött néha a nap. // Okkal lázongtam, nem is csodálkoztak. / Vigyáztak meg ne szökjem, s enni hoztak. // Legalább séta volt, süttött néha a nap. // Kétségbeejtő, hosszú évek múltak. / De tudtam, rab vagyok, aki szabadulhat.”⁹³

⁸⁹ Uo. 159.

⁹⁰ Uo. 163.

⁹¹ Uo.

⁹² Fliegauf 2007. 72.

⁹³ Füveskert 1954-1995 Szerk.: Pfitzner Rudolf, Kárpáti Kamil, Tollas Tibor, Tóth Bálint, Stádium kiadó Bp., 1995. 163.

Összegzés:

A heterogén irodalomfelfogást alapul véve kezeltem a témakört, amelynek bemutatásához a hozzá tartozó részrendszerek kölcsönhatásainak megragadására törekedtem, ami hatalomelméletek mellett történelmi tanulmányok, börtönpszichológiai fogalmak bevonását tette szükségessé.

A dolgozatból kitűnik, hogy a keletkezéséből adódó börtönköltészeti besorolását önmagában félrevezető megnevezésnek tartom, a hatalmi aspektusból való megközelítés reményeim szerint hozzájárult ennek alátámasztásához. Másrészt, Baán Tiborral egyet értve, úgy gondolom, a kategória akadályai is lehet az igazi megismerésnek,⁹⁴ hiszen a szerzők többnyire gazdag életművet művet építettek föl a későbbiekben, amely számos lehetőséget nyújt az egyéb szempontú értelmezésekhez. Szükségességének elismerése mellett választom a (tágabb értelemben vett) kontextuális olvasatot, hiszen véleményem szerint a Füveskert olyan egyedülálló jelenség a magyar irodalomban, ami az irodalmi határterületeken elhelyezkedéséből adódóan és a hatalomhoz való viszonya által legtartalmasabban az elsődleges kontextusában fedhető fel. A hatalmat tárgyaló szakirodalmakból hiányzik az

⁹⁴

Baán Tibor: Kárpáti Kamil: A menyasszony vetköztetése In: Kortárs 2011. július

egységes terminológia ami alapvető fogalmak tisztázásával (erőszak, tekintély, kényszer) rendszerezhetné a hatalom módozatait fokozatait és elkülöníthetné az interperszonális hatalmi viszonyokat a társadalmi hatalmi törekvésektől, állapotoktól, mechanizmusoktól.

Emellett aránylag feldolgozatlan témakörnek tartom a Füveskertiek költészetét, ezért a célszerűnek tűnt visszanyúlni a pályakezdetükhöz figyelembe véve azt is, hogy a mai napig vitatott irodalomtörténeti korra irányítja a figyelmet, áttekinteni a lényeges adatokat, jellemzőket. Azonban ezek részletes és árnyalt feldolgozásához további kutatómunka szükséges. Dolgozatom elsősorban a kötethez tartozó adatok, valamint a rendszerezéséhez, elemzéséhez szükséges kérdések felvetése és lehetséges támpontok összegzése. További kutatómunka szükségeltetne a börtön- és börtönbeli költészetet mélyebb problematizálásához, és ami fontosabb; a diktatúra korai évei alatt zajló hivatalos és nem-hivatalos irodalmi tevékenység megítélhetőségéhez szükséges szempontrendszer kialakításához.

Felhasznált irodalom:

Angyalosi Gergely: Irodalom vagy történelem? In: Angyalosi Gergely: A minta fordul egyet. Esszék, tanulmányok, kritikák. Kijárat Kiadó, 2009. 222.

Arendt, Hannah: On Violence. In: Crises of the Republic. Harvest/HBJ Book, New York, 1963. 103–198. 114–115.

Baán Tibor: Kárpáti Kamil: A menyasszony vetköztetése In: Kortárs 2011. július

Barnes: On authority and its relationship to power in: Power, Action and Belief – A New Sociology of Knowledge? Social Review Monograph 32. J Law ed. (1986). 180-195.

Even-Zohar, Itamar: A többrendszerűség elmélete In: Helikon, 1995/4, 433-450

F. Oppenheim: „Power and Causation”, in: Power and political theory – some European perspectives, B. Barry ed., London, New York: Wiley, 1976. 103-116.

Fliegauf Gergely – Ránki Sára: Fogvatartott gondolatok L'Harmattan kiadó, Budapest 2007.

Boros János – Csetneky László: Börtönpszichológia Rejtjel kiadó 2002.

F. Chazel: „Hatalom, struktúra, uralom”, Szociológiai Figyelő 2. 1985. 44-63.

Füveskert – 1954-1995 Szerk.: Pfitzner Rudolf, Kárpáti Kamil, Tollas Tibor, Tóth Bálint, Stádium kiadó Bp., 1995.

- G. Komoróczy Emőke: A szellemi nevelés fórumai, Kassák Lajos, Tamási Lajos, Kárpáti Kamil "körei" Bp., Hét Krajcár Kiadó 2005, III. rész Kárpáti Kamil és körei
- Gyarmati György: Rákosi-korszak, Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945-1956 ÁBTL-Rubicon, Budapest, 2011. 248-278.
- Gyarmati György: Péter Gábor és az ÁVH birodalom In: Rubicon 2007/1 Különszám 4-11.
- Havasréti József: Alternatív regiszterek A kulturális ellenállás formái a magyar neoavantgárdban Typotex, Budapest, 2006. 11-50
- Halmai Tamás: A teljesség igénye In: Nagyítás 2010/11. szám,
- Kabdebó Tamás: Tollas Tibor költészete In: Tollas Tibor Összegyűjtött versei és műfordításai Mundus Egyetemi Kiadó Budapest 2006. 600-614
- Kárpáti Kamil: Előszó helyett In: Kárpáti Kamil összes versei 1. kötet Stádium kiadó 2009. 5
- Kárpáti Kamil és körei In: Komoróczy Emőke: A szellemi nevelés fórumai, Kassák Lajos, Tamási Lajos, Kárpáti Kamil "körei" Bp., Hét Krajcár Kiadó 2005. 205- 310
- Kisantal Tamás: Az irodalmi alkotás, mint történelmi szöveg In. Tiszatáj 2004. november 75-101
- Kis Pintér Imre: Erkölc és esztétikum In: Helyzetjelentés, Szépirodalmi kk. Bp., 1979. 233-242.
- Lőrincz József: Büntetőpolitika és büntetés-végrehajtás 1970 és 2002 között In.: Jogelméleti Szemle szerkesztő: Prof. Dr. Pokol Béla , 2003/4. szám
- Michel Foucault: A szubjektum és a hatalom. In.: Testes könyv I., szerk. Kiss Attila, Kovács Sándor, Odorics Ferenc, Szeged, Ictus és JATE Irodalomelmélet Csoport, 1996 (deKON-KÖNYVek, 10.)
- Michel Foucault: Felügyelet és büntetés, A börtön története Gondolat kiadó, Budapest, 1990
- Nozík, Robert: Foundations of Ethics in: Philosophical Explanations, part 5 (Cambridge, Mass.: the Belknap Press of Harvard University Press 1981.)
- Ph. Pettit: Freedom as Antipower, Ethics 2 1996. 576-604
- Pomogáts Béla: Versek atlantiszi szélben Töredékek Tóth Bálint költészetéről Hitel, 2002. Augusztus
- Rainer M. János: Az író helye, Viták a magyar irodalmi sajtóban 1953-1956 Magvető kiadó, Budapest 1990.
- Rékasy Ildikó: A szolnoki füveskert In: Sejtések könyve szerk.: Rékasy Ildikó Stádium kiadó és Szolnok városa 1998. 203-211

- Samu Mihály: Hatalomelmélet, Különös tekintettel az államra Korona kiadó, Budapest 2004. 276 (263-277)
- Sári B. László: A hattyú és a görény, Kritikai vázlatok irodalomra és politikára Kalligramm, Bp., 2006. 13-25, 237-280
- Sorsod Művészete, Gérecz Attila versei és utóélete szerk.: Kárpáti Kamil Bp. Stádium k. 2001. 146-158
- Sorsod Művészete 2, Gérecz Attila versei és utóélete szerk.: Kárpáti Kamil Bp. Stádium k. 2006. 115-122
- Standeisky Éva: Gúzsba kötve, A kulturális elit és a hatalom Budapest, 1956-os intézet – állambiztonsági szolgálatok levéltára, 2005. 126-235.
- Szakolczay Lajos: Szabadságfokozatok. Tollas Tibor költészete In: Tollas Tibor Összegyűjtött versei és műfordításai Mundus Egyetemi Kiadó Budapest 2006. 614-625
- Szolláth Dávid: A kommunista aszketizmus esztétikája Balassi kiadó, Budapest 2011. 11-15., 38-68
- Szőnyi Tamás: Titkos írás Noran könyvesház Bp., 2012. I. 942-947 II. 986-988
- Wolfgang Kraus: Kultúra és hatalom, Európa könyvkiadó, Budapest 1993. 43.